

Tonko BARČOT
Arhivski sabirni centar Korčula-Lastovo

UDK: 398.33
Prethodno priopćenje
Preliminary report
Primljeno: 5. svibnja 2015.

„NASRID LUKE NA LUČICI, BOR SE ZELENİ“ – MAJSKO DRVO U NEKADAŠNJOJ OBIČAJNOJ PRAKSI VELOLUČANA

SAŽETAK

U Veloj Luci na otoku Korčuli održao se do 1943. običaj postavljanja majskog drva – bora. Riječ je o najistaknutijem obilježju drevnih majskih svečanosti kojima se slavilo buđenje prirode tj. početak proljeća. Na temelju usmenih kazivanja i arhivskih izvora detaljno je rekonstruiran običaj i postavljen u korčulanski, mediteranski i europski kontekst. Analizirane su pojedine narodne pjesme vezane uz običaj, ali i ritualna uloga stabla, rodni aspekt te izvorište običaja, kao i sličnosti i razlike na zapadnom dijelu otoka Korčule. U tekstu su promatrane i društveno-političke mijene običaja, odnosno korištenje majskog drva izvan majskog konteksta. Zaključuje se kako ovaj običaj nije nužno recentni import te je mogući pokazatelj pripadnosti otoka „romanskom“ običajnom krugu. Upravo se u Veloj Luci tijekom 19. st. i prve polovice 20. st. snažno razvio, izlazeći izvan prvomajskog okvira. Majsko drvo – bor, bit će uzdignut na razinu simbola slavlja i vlasti, a preuzet će i ulogu stupa za zastave te ponijeti naziv „standarac“.

KLJUČNE RIJEČI: *Prvi maj, Vela Luka, majsko drvo, bor, društveno-političke mijene, „standarac“, 19. – 20. st.*

Sve je počelo od naziva pjesme (i ovog teksta). Pjevajući je još kao dječak u folklornoj grupi, pitao sam se zašto je bor toliko važan da mu pjevamo i oplakujemo njegovu smrt. Bor, koji su svi stariji oko mene percipirali kao korov, i bor, koji je moja baba Milka Andrijić toliko puta otrovala sodom kaustikom u blizini maslinika. Bor koji su naposljetku danas potpuno uklonili iz hortikulture Vele Luke. No, nekoć nije bilo tako. Društvo za poljepšavanje Vele Luke odabralo je dvadesetih godina 20. st.

upravo bor za drvorede i ozelenjavanje središta, a to je stablo do II. svjetskog rata igralo važnu ritualnu ulogu. S nestankom rituala, bor je izgubio na svojoj važnosti.

Niti u vrijeme kad sam razgovarao s kazivačima (2006. – 2008.)¹, a pogotovo ne danas kada neposrednih svjedoka i „konzumenata“ običaja praktički više nema, nije bilo moguće dobiti konkretnije odgovore na mnoga pitanja². S obzirom da je od prakticiranja nekih običaja prošlo više od pola stoljeća, kazivači se nisu jasno prisjećali. Niz kazivača nije ni bio svjestan prvomajske pozadine nekih običaja, a u odgovorima su bili dvosmisleni. Teško su razlikovali bor koji se podizao uoči Prvog maja i bor koji se podizao u sklopu političkih i društvenih svečanosti kroz čitavu godinu. Uz kazivanja koja su opisivala međuratno razdoblje, koristio sam i arhivske izvore pa se promatrano razdoblje protegnulo od kraja 19. st. do II. svjetskog rata. Tragajući za analogijama u Hrvatskoj i Europi, zaključio sam da su majski običaji slabije istražen fenomen. Pritom napominjem da po struci nisam etnolog već povjesničar (uglavnom međuratnog razdoblja 20. st.), kao i da se ovo istraživanje ne može smatrati zaokruženom cjelinom.

Prostor istraživanja ograničio sam na zapadni dio otoka Korčule, točnije Velu Luku. Riječ je o najmlađem otočkom naselju formiranom u 18. st. [Maričić 1997: 210]. U sljedećem stoljeću ova će mala lučica doživjeti snažan demografski i gospodarski uzlet. Postat će jedna od najvećih srednjodalmatinskih ribarskih luka, tranzitna luka za poljoprivredne proizvode zapadnog dijela otoka i sjedište općine koje će početkom 20. st. brojiti preko 5 tisuća stanovnika.

Prvi maj je nekoć na Korčuli bio iznimno važan datum u godini, ispunjen brojnim popratnim običajima. U kolektivnoj je svijesti danas malo toga preživjelo te su političke poruke i radnički karakter potpuno prekrili prethodne starije slojeve. Nekoliko godina po smrti većine mojih kazivača smatrao sam potrebnim upozoriti na tu činjenicu.

¹ I poslije 2008. nastavio sam s istraživanjem u manjem opsegu.

² Istraživanje sam provodio sam, i to za sve aspekte prvomajskih običaja. Sugovornicima sam postavljao sljedeća pitanja: 1. Jesu li Vam poznati običaji vezani uz Prvi maj? 2. Koji bi to točno bili običaji uoči Prvog maja, a koji na sam dan? 3. Kako se nazivalo stablo koje bi se tim povodom usjeklo? 4. Kakvo se stablo odabiralo? 5. Tko je obavljao radnje sječe, dopremanja i uspravljanja stabla? 6. Na koja se mjesta uspravljalo stablo? 7. Što se večer uoči Prvog maja, a što poslije događalo pod usječenim stablom? 8. Tko je organizirao takve aktivnosti? 9. Dokad se usječeno stablo zadržavalo i gdje je poslije završavalo drvo? 10. Kada je i zašto prestao običaj... i dr. Dokumentacija je dostupna u tonskim zapisima (u posjedu autora).

Ritualni početak proljeća

Veliku većinu stanovnika Vele Luke 19. st. činili su težaci bezemljaši. Živjeli su kao koloni na tuđoj zemlji posjednika, obrađivali je i prema sklopljenom ugovoru predavali vlasniku dio uroda [Ostoić 1953: 68]. Višestruki rast broja stanovnika i konjunktura vinogradarstva, najvažnije privredne grane, potaknula je u drugoj polovici 19. st. živu utakmicu među kolonima u krčenju površina pod šumom i makijom³. Današnji suhozidi svjedoče toj utakmici, ali i tadašnjem velikom značaju poljoprivrednih površina. Velolučki težak svoj je opstanak gradio upravo na zemlji i darežljivosti prirode. U njegovom tadašnjem godišnjem ciklusu, koji je bio ustaljen i točno preciziran po vrsti poljodjelskih radova, mjesec svibanj imao je veliko značenje. Tome svjedoči stara velolučka izreka:

„U maju cvatu tri važna cvita:
maslina, loza i šenica“ [Žuvela Doda 2003: 82]

Niz izvora upućuje na važnost upravo prvog dana ovog mjeseca kada se naveliko slavilo i veselilo. U Običajniku župe Blato⁴, koji se počeo voditi od sredine 18. st., navodi se da se tom prigodom održava proslava prvog razreda („prime classe“) te se slavi najsvečanije („tutto si fa solene“) ⁵. U jednom od dokumenata vezanim uz izgradnju župne crkve sv. Josipa u Veloj Luci 1847. zabilježeno je za taj dan: „gli artefici fecero festa“ [Fazinić 1984: 299-300]. Dakle, graditelji crkve su taj dan slavili ne radeći, a bez sumnje, ta proslava nema nikakve veze s poslije pokrenutom radničkom manifestacijom. Opisujući Velu Luku s kraja 19. st. Danijel Knežević se u svojim zapisima dotiče i prvomajskih svečanosti kada su „mladi ljudi bili osobito aktivni“ te je uz običaj podizanja borova naveo i sljedeće:

³ Vidi: Bačić-Marinović 2005: 14; HR-DADU-SCKL-157. Kotarski sud u Blatu. Agrarne presude (1931. – 1941).

⁴ Područje Vele Luke je sve do sredine 19. st. bilo dijelom Župe Blato, a do kraja 19. st. Općine Blato.

⁵ Već se večer uoči oltar ukrasi, a ujutro i relikvije župne crkve Svih svetih koje ostaju otvorene čitavog dana. Za vrijeme velike procesije, koju prate dva zvona, zaustavlja se na 4 mjesta na kojima se blagoslivlja i zaziva zaštita („Si dice Od kuge, glada etc.“); Privatna arhivska zbirka Jerko Andreis – Vela Luka, Prijepis običajnika blatske župe od don Jerka Andreisa, str. 32.

„Mnogi mladići pobrinuli bi se te noći da u pojedinim dvorištima, pored praga kućnih vrata njihovih djevojaka, osvane makar 'pitar' garofala, bosiljka, 'armorina', 'kanele' ili kojeg drugog mirisavog cvijeća. Mjesna glazba, nakon što bi od ranog jutra obilazila mjestom svirajući koračnice, otputila bi se negdje u neposrednu okolicu na malu 'frazu'... te se kasnije, zakićena grančicama zelenila na svojim kapama... praćena mladarijom, vratila, ponovno svirajući, u mjesto...“ [Barčot 2012: 81]

Kazivači se i poslije, u međuratnom razdoblju Vele Luke, prisjećaju vrlo živih običaja večer uoči i na sam Prvi maj. Između ostalih, postavljanja usjećenih borova, krađa cvijeća i drugih predmeta te njihova deponiranja na zajedničkom javnom mjestu, šala, uranaka, odlaska pastirica na pašu i dr. Većina tih običaja prestala se prakticirati u Veloj Luci do devedesetih godina 20. st.⁶

Slično je bilo i drugdje na Mediteranu i u Europi. U staroj poganskoj Europi krajem travnja i na samom početku svibnja slavilo se buđenje prirode i obnavljanje vegetacije kao izvora života. Slavio se početak proljeća. Čitatelj mora imati u vidu da nije uvijek bilo ovako toplo i da proljeće nije započinjalo toliko rano kao što je to u posljednje vrijeme. Nakon zimskog razdoblja, koje se u mitologijama prikazuje zatočenjem božanstva rođenog u vrijeme zimskog solsticija (u podzemnom svijetu i u stanju privremene smrti), s proljećem nastupa vrijeme uskrsnuća. Oživljavanje je cjelokupne prirode simbolično prikazano povratkom tog božanstva na površinu. Riječ je o potpuno istom obrascu s različitim nazivima božanstava i lokalnim specifičnostima gotovo identičnih priča⁷, popraćenih misterijima i svetkovinama u kojima se daje oduška veselju. Šarenilo mijenja jednoličnost, obilno se pije, pleše i pjeva. Sve vrvi lascivnošću i aludira na spolni čin. Ciklus prirode se preslikava i oponaša⁸. Na sličan način nastavio se oponašati i dalje kroz povijest, prilagođavajući se društvenim promjenama. Pa će i u crkvenoj godini zauzeti važno mjesto.

⁶ Običaj prvomajskog uranka i danas se donekle zadržao, ali isključivo u familijarnom krugu. U Žrnovu na istočnom dijelu otoka Korčule dandanas se (kod djece) održao običaj noćnih krađa predmeta iz dvorišta i njihovo deponiranje pred mjesnom trgovinom.

⁷ U egipatskoj mitologiji radi se o Ozirisu, u grčkoj o Kori, Perzefoni ili Semeni, a u rimskoj je uskrsnulo božanstvo oličeno u božici Flori.

⁸ Rimska Floralia (28. 4. – 2. 5.) bila je svečanost plodnosti s povorkama u kojima su pučani nosili zelene grane, svježe vijence i cvijeće te sudjelovali u orgijama. Smatrao se praznikom prostitutki [Smith 1870: 541-542, Regnoni-Macera 1964: 25]. Drevna keltska svetkovina Beltaine (30. 4./1. 5.) bila je fokusirana na izmjenju godišnjeg doba, vegetaciju i uopće plodnost [Walter 2006: 151]. Na germanskim je prostorima Walpurgina noć (30. 4./1. 5.) vrijeme čišćenja od zlih duhova [Martinengo Cesaresco 1883: 158].

Postavljanje bora

U opisu velolučkih prvomajskih svečanosti s kraja 19. st., Knežević na prvom mjestu ističe običaj podizanja borova:

„Tog dana... osvanuo bi po mjesnom običaju na istaknutim položajima... po jedan krupni, visoki i očišćeni bor...“ [Barčot 2012: 81]

Prema svjedočanstvima kazivača, ovaj se običaj održao i u međuratnom razdoblju te se proširio i izvan prvomajskog konteksta na ostali dio godine za potrebe ukrašavanja raznih društvenih i političkih svečanosti. Više kazivača podignuto je drvo nazivalo samo „bor“, a dio njih i „standarac“⁹. Kod ovog potonjeg naziva nije u potpunosti jasno je li se on također koristio u prvomajskom kontekstu ili je samo naknadna refleksija korištenja u društveno-političkim zbivanjima, o čemu ću poslije nešto detaljnije. S obzirom da Knežević i većina kazivača uz podignuti bor na *Prvi maja* redom navode i zastavu, naziv „standarac“ mogli bi povezati uz kontekst majskih svečanosti. No, pritom je važno naglasiti da podignuti bor nije uvijek podrazumijevao izvješenu zastavu. Naime, jedna je kazivačica navela da bi „ujutro gledali na Pinski rat je li osvanula bandira na njemu“¹⁰, a na razglednici Vele Luke iz dvadesetih godina 20. st. vidi se najmanje 8 takvih podignutih borova u središtu mjesta bez ijedne zastave (v. sl. 1)¹¹.

Poput Kneževića, koji tvrdi da bi bor „osvanuo“, i većina kazivača navela je da bi se podizanje bora odvijalo „na vižiju“ (dan uoči) Prvog maja¹². Neki od kazivača nisu ni bili svjesni prvomajske pozadine običaja te su podizanje bora vezivali isključivo uz sezonske poslove koje su obavljali. U mjestu s velikim brojem ribara i ribarske flote, jedan od kazivača to je

⁹ Stup [Žuvela Doda 2011: 88]. Vjerojatno je riječ o talijanizmu, tj. izvedenici od glagola „stare“ (stajati).

¹⁰ Kazivanje Jagode Franulović (2006).

¹¹ Ne može se sa sigurnošću ustvrditi kako razglednica prikazuje borove postavljene uoči Prvog maja. No, zasigurno je riječ o predljetnoj ili ljetnoj sezoni kada su se najviše i snimale razglednice Vele Luke. K tome, nema zastava i drugih elemenata koji bi ukazivali na kakvu drugu godišnju društvenu proslavu; Foto Berner – Dubrovnik, Naklada Augustin Padovan; Zbirka razglednica autora.

¹² Jedna kazivačica tvrdila je da je to bilo na *Prvi maja*, no nije bila sigurna u svoju tvrdnju. Kazivanje Roze Vlašić Baja (2006).

povezao s početkom ljetnog ribolova: „Tad je bilo vrime od imbruja¹³, može bit da je to bilo kolo 1. maja¹⁴.“

Kazivačice su taj običaj opisale kao radnju muškaraca – mladića te su mu mogle svjedočiti tek kao promatračice po njegovom podizanju. Nekoliko kazivača, tadašnjih mladića, aktivno je sudjelovalo u običaju i detaljno ga opisalo od sječe u šumi do podizanja u mjestu. Pritom su radnju uoči Prvog maja i radnju tijekom ostalog dijela godine (za razne političke i društvene potrebe) potpuno izjednačavali i poistovjećivali. Prema njihovim riječima, skupine mladića (do dvadesetak njih) okupile bi se i odlazile u okolicu mjesta usjeći bor:

„Nas grupa s Mrkega rata bi bila išla usić bor. Prethodno je valo pitat gospodara na čigovo ćemo ga poč usić, a on bi to uvijek rado dao. Sikli smo ga sa šegunom.“ (Ivan Andrijić Malandrin)

„Ma i kad ne biš pita vlasnika, ne bi te niko progoni.“ (Filip Marinović)

Knežević je u već donijetom opisu naveo da je bor bio, između ostalog, krupan. Nije poznato je li pritom govorio o ukupnom dojmu samog bora ili je konkretno ciljao na njegovu debljinu. Kazivači su izričito navodili da se u međuratnom razdoblju tražilo mlado, tanano i „šesno“ (pristalo) stablo koje nije imalo puno grana pri dnu. Jedan od važnih preduvjeta bila je i njegova visina te su se skupine mladića međusobno nadmetale tko će usjeći viši primjerak. To potvrđuje i navedena razglednica s borovima koji su bili viši od 8 metara (v. sl. 1). Naglasak na mladom i tankom stablu, osim sa simbolične strane, u praksi je olakšavao mladićima dopremanje na mjesto „impijavanja“ (uspravljanja). Na putu iz šume morali su biti naročito pažljivi:

„Nismo ga smili vuć, nosili bi ga da mu ne slomijemo vrh. (I. A. M.)

Nakon što bi se dopremio u mjesto, odnosno na točno mjesto gdje će ga podignuti, odstranila bi se većina grana. Tek bi se pri vrhu ostavilo nekoliko mladih grana. Knežević u spomenutom opisu prvomajske svečanosti s kraja 19. st. navodi kako bi se preostale mladice ukrasile vrpcama šarenog papira, a tik ispod kojih bi se izvjesila narodna trobojnica [Barčot 2012: 81]. Kazivači nisu navodili da se u međuratnom razdoblju

¹³ Riječ je o mreži stajačici za sardele [Žuvela Doda 2011: 48], koja bi se počela bacati s početkom ljetne sezone od mjeseca travnja [Oreb 1972: 250, Bačić Lipulin 2002: 138].

¹⁴ Kazivanje Ivana Andrijića Malandrina (2006).

podignuti bor nešto posebno ukrašavao, izuzev zastave. Mogli bi pretpostaviti kako su krajem 19. st. bor ukrašavali isti oni mladići koji bi ga postavljali i namještali zastavu.

U majskim svečanostima po čitavoj Europi, ali i Južnoj i Sjevernoj Americi, ističe se središnji običaj podizanja visokog i okresanog stabla, tj. majskog drva (*engl.* „maypole“) [Regnoni-Macera 1964: 26]. Gavazzi mu upravo u srednjoj Europi nalazi središte iz kojeg se u novije vrijeme proširio čak do Male Azije [Gavazzi 1988: 58]. Doprijet će i do Dalmacije, no zasigurno ne tako nedavno i ne iz središta koje pretpostavlja Gavazzi. Ukrašavanje majskog drva na sličan način bilježe i druge sredine. Okresivanjem se odstranjuju donje tj. starije, a ostavljaju samo najgornje grane/mladice¹⁵. Ukrašavanje šarenim vrpčama nosi apotropijsko značenje odbijanja od djelovanja zlih sila, što je prema Gavazziju jedno od obilježja ovog običaja [Gavazzi 1988: 49-58]. Ponegdje se majsko drvo sjeklo rano ujutro na *Prvi maja* kao na Čiovu, a kitile su ga djevojke kojima je i bio namijenjen¹⁶.

Mjesta postavljanja

Borovi su se podizali na ustaljenim položajima u mjestu. Knežević u svojim zapisima izdvaja onaj na Lučici (na obali u samom središtu mjesta), na vrhu Pinskog rata i na Badu pred crkvom Gospe od Zdravlja [Barčot 2012: 81]. Kazivači tvrde da se podizalo i na ostalim proširenjima u mjestu, čistinama uz obalu, „gumnima“ (gumnima) i prostranijim raskrscima putova:

„Bori su se dizali kun Dubajevića, Kagalota, na Marketovo...“ (F. M.)

Na već spomenutoj razglednici može se uočiti niz borova podignutih na samoj obali i na proširenjima uz pojedine objekte. Jedan takav našao se na prostoru između zgrade Pučke škole i prijeratne Općinske uprave (v. sl. 1). Moglo bi se zaključiti da mjesta postavljanja borova u Veloj Luci

¹⁵ Oriovčanin u majskom drvu vidi falus kojim će se oploditi još jedan godišnji ciklus u prirodi [Ilić-Oriovčanin 1997: 133].

¹⁶ Tako na Čiovu mladići donose pred kuće djevojaka usječeni badem ili trešnju, a one ga sa svojim prijateljicama ukrašavaju „traversama“ i „bičvama“. Ili ga bace ako im se ne sviđa [Škoda-Držić 1996 – 1997: 284].

ukazuju na praktični odabir bez nekih drugih analogija¹⁷. Kod uspravljanja usječenih borova, bilo je potrebno osigurati rupu u zemlji:

„Na misto di smo ga mislili impijat, a kod nas na Mrkom ratu to je bilo di je bila nekoć kovačija kod Cobotovića, valo je prethodno parićat bužu u zemji, i to do 1 metra duboku da drži bor. Tako ga nije trebalo učvrstit s konopcima.“ (I. A. M.)

Takav način uspravljanja može se zorno posvjedočiti navedenom razglednicom, na kojoj se može uočiti tek jedan bor koji je poduprt drvom (rupa očito nije bila dovoljna da ga učvrsti). Na pojedinim su se ustaljenim položajima s vremenom ustalile i ojačale rupe u zemlji. Na Lučici ispred nekadašnje Vruje nalazila se kamena „vera“ (prsten) na kojoj se postavljao bor [Mirošević 2015: 37]. Kazivači se sjećaju stalnih rupa na gumnu (ponad današnjeg dječjeg vrtića), koje se i izdvajalo po njihovu broju:

„Na guvnu, koje je bilo kortelano (popločano – op. a.) su 4 buže (rupe – op. a.), stavili bi se bori¹⁸. Od jurovike bi spleli kako veliku kosu i s tim bi povezali bore.“ (Roza Vlašić)

Borovi su, a tome svjedoči i razglednica, postavljani izolirani jedni od drugih. Iznimka bi bila spomenuta skupina međusobno povezanih borova na Gumnu. No, kazivačica nije mogla precizirati je li se to prakticiralo na *Prvi maja* ili za drugih društvenih svečanosti kroz godinu.

Bor na Pinskom ratu bio je najuočljivije majsko drvo u Veloj Luci, s obzirom na to da je bio podignut na najvišem položaju. Nerijetko je to bio i najveći usječeni bor tog dana u mjestu, pa se s pravom može govoriti o njegovom posebnoj statusu. Danijel Knežević se u svojim zapisima prisjetio jednog takvog na Pinskom ratu s kraja 19. stoljeća:

„Nakon što ostavimo za sobom i posljednje kuće, ukazao nam se gore bor... Kako smo mu se približili, privlačio je sve jače moju pažnju i izazivao neku vrstu divljenja prema onima kojima je uspjelo da ga ovdje ovako velika usprave i učvrste¹⁹.“

¹⁷ Npr. Roćenović u svojim istraživanjima razlikuje majsko drvo koje se postavlja pred djevočinom kućom i ono koje se podiže uz bunare i izvore pitke vode [Roćenović 1989: 42-43].

¹⁸ Kazivačica je u odgovoru prvotno bila navela 4 rupe i tri bora, no nije bila sigurna u izrečeno. Kazivanje Roze Vlašić (2006).

¹⁹ Danijel Knežević se ovim rečenicama prisjeća školskog izleta jednog svibanjskog jutra 1890-ih u Veloj Luci na Pinskom ratu [Barčot 2012: 82].

Ipak, središnje mjesto zauzimao je bor na Lučici. Svjedoči tome gorespomenuta kamena „vera“, ali i stihovi narodne pjesme: „Nasrid Luke na Lučici, bor se zeleni.“ Lučica je bila (i danas je) središnji dio mjesta²⁰. Nekoć je označavala posebnu uvalu u razvedenom velolučkom zaljevu, a u 19. st. se nasula (danas je to središnji park Žardin) [Žuvela Brbe – Žuvela Doda 2004: 127, 132-133]. Bor se najvjerojatnije postavljao ispod župne crkve u blizini nekadašnje Vruje (kod današnje zgrade Centra za kulturu), što je prije nasipanja bilo na samoj morskoj obali. Zanimljivo je kako se običaj podizanja bora zadržao u starijem dijelu Vele Luke (uglavnom središte) te se nije proširio na nova predgrađa mjesta, kao što je to bio Vranac na kojemu su se prve kuće podignule tek krajem 19. st. Tamošnja stanovnica prisjetila se:

„Mi to u Vrancu nismo imali, pa bi jedva čekali jutro za dignut se vidit kako se diga bor na Pinski rat...“ (Jagoda Franulović)

U susjednoj Smokvici bor se podizao kod crkvice sv. Mihovila na Vrh sela, tj. najvišeg dijela mjesta i stare seoske jezgre²¹. Ovi primjeri bi mogli ukazati i na zaključak da je opisani običaj drevan koliko i samo mjesto.

Veselje i pjesma pod borom

Iz pojedinih kazivanja može se zaključiti da postavljanje bora i organizaciju slavlja koje će uslijediti pod njim, vrše uhodana društva iz pokladnog vremena. Naime, u Veloj Luci su u pokladno vrijeme djelovali razni „sociji“, tj. društva čiji je cilj bila organizacija pokladnih plesova. Ta društva su se u međuratnom razdoblju formirala prema dobnom, geografskom i političkom kriteriju. No, svršetkom pokladnog doba ona se nisu potpuno raspuštala i njihova zajednička druženja nastavljala su se na prijateljskoj osnovi tijekom čitave godine. Dolaskom Prvog maja, članovi socija bi se ponovno okupili:

„Skupile bi se pare po Mrkemu ratu kako bi se pod borun moglo što prigrist i popit. Tu istu večer na vižiju Prvega maja, nakon što bi se bor podiga, odma bi se veselilo – pjevalo i plesalo. Na Mrkemu ratu bi nas se skupilo 30-ak. Popi bi se pot vina, izila koja slana. Kogo od nas bi zasnira

²⁰ Najstariji spomen izvođenja plesa s mačevima velolučke Kumpanije (1846.), kao mjesto nastupa navodi upravo Lučicu [Ostoić 1953: 52]. Zaista se radilo o društvenom središtu mjesta.

²¹ Kazivanje Mirko Pecotić (2011).

na usnu harmoniku i zatancala bi se ortajica. U Luci ni bilo vele harmonikaši – bi je samo jedan Pere Marinović, a un ni moga usud dospit tu večer, pa bi nama bila dobra i usna harmonika. Na Dovcu i Pinskemu ratu zabavile bi i gusle, a na Komunu i mih. Kantala se *Nasrid Luke na Lučici*.“ (I. A. M.)

Postavljanje majskog drva redovito prati pjevanje podoknica [Alaupović Gjeldum 1996 – 1997: 272]. Spomenuta narodna pjesma „Nasrid luke na lučici“ po mnogočemu je vezana uz prvomajske svečanosti i po mojem mišljenju otud vuče i svoje izvorište. Za razliku od običaja, pjesma je dandanas preživjela u kolektivnoj memoriji i praksi kao dio repertoara lokalne folklorne sekcije *Mafrina* (pjeva se uz izvođenje plesova od 1977.) i mjesnih klapa. Smatra se jednim od temeljnih i samoidentificirajućih napjeva/stihova za velolučku zajednicu (v. sl. 2)²². No, nitko se dosad nije upitao postoji li preneseno značenje stihova i koje bi im bilo prvotno izvorište. Ni jedan od mojih kazivača nije ukazivao na direktnu vezu ovih stihova s prvomajskim kontekstom, iako se nekima njihovo izvođenje podrazumijevalo na taj dan:

„Nasrid Luke na Lučici bor se zeleni,
Zaliva ga luška mladost pa se veseli.
Zelen bore cviče moje što si posaha,
Dokli bude duh u meni sve ću te plakat.”²³

Knežević je prvi u svojim zapisima upozorio na vezu ovih stihova s prvomajskim običajem podizanja bora. Njihov nastanak datirao je na sam kraj 19. st., a autorom je označio neimenovanog obožavatelja mlade i veoma zgodne Tere (Tereze) koja je stanovala u blizini Lučice. Ta, po Kneževiću najstarija, verzija stihova ovog napjeva glasila je:

„Nasrid Luke na Lučici bor se zeleni,
Zaliva ga lipa Tera, Bukvičina kći.” [Barčot 2012: 81]

²² U međuratnom razdoblju, koje je bilo opterećeno pitanjem iseljavanja, nadodani su stihovi u kojima se izražava žal za napuštenim rodnim krajem, a bor postaje simbolom izgubljenog zavičaja. Oni se danas izvode kao organski dio napjeva: „Daleko sam u tuđem svitu mili rode moj / Ko će mi te zalivati zelen bore moj?” (Klapa Vela Luka, „Nasrid luke na lučici“, Croatia records, Zagreb, 1988). Na isti kalup i s istom svrhom, pridodavali su se i stihovi povodom odlaska u vojsku, a bor je simbolizirao rodno mjesto, obitelj i voljenu: „Došla mi je pozivnica i vaja mi poč / Komu ću te ostaviti zelen bore moj“ [Žuvela 2004: 26].

²³ Klapa Vela Luka, „Nasrid luke na lučici“, Croatia records, Zagreb, 1988.

Da Knežević možda i ne griješi s datacijom nastanka napjeva, premda je u to vrijeme bio dječak, potvrđuju i obilježja glazbene strukture napjeva²⁴. Naposljetku, pojam Luke i Lučice vezan je uz 19. st.

Tri bitna elementa ovih stihova odmah zapinju za oko. Ponajprije, to je geografsko određenje mjesta. Već spomenuta Lučica središnji je dio Vele Luke. Kao drugo, glavni subjekt/junak ovih stihova je zeleni bor koji će usahnuti. I kao treće, mladi Vele Luke su ga častili i oplakivali po usahnuću. Naizgled, riječ je o tužaljki, ali ipak samo dijelom. U prvom dijelu naglasak je na veselju, zelenilu i životu. „Zalivanje“ je figurativni izraz koji može štošta značiti i ne mora označavati neku konkretnu radnju (pa i doslovno zalijevanje), no ukazuje na snažnu kauzalnu povezanost mladih i bora. Oni svojom radnjom utječu na njegov rast, zelenilo, uopće život, ali i veselje. Bor je stihom „pa se veseli“ personificiran, dana mu je ljudska osobina. On je prestao biti obično stablo. Drugim dijelom pjesme, u kojem se spominje smrt i oplakivanje, zaključen je životni ciklus. Više je konstatacija i zatvaranje životnog kruga no što je tragičan. Posljednji stihovi u kojima boru tepaju srdačnim i toplim epitetima („cviće moje“) te mu se zaklinju („dokli bude duh u meni“), još jače prisnažuju povezanost bora i mladih te značenje bora podižu na višu, simboličku razinu. Bor nije samo stablo koje je usahnulo, ono je simbol s kojim se oni poistovjećuju, simbol njihove mladosti i života uopće. Stihovi, koji upućuju na cikličnost prirode i opće životne simbole i koji su toliko slojeviti, ukazuju na moguću važnu ritualnu ulogu u životu stanovnika Vele Luke. Niz analogija s prije opisanim ritualima (bor na Lučici, zelenilo, mladost, veselje pod borom...) govori o njihovom prvomajskom izvorištu. Opjevani bor predstavljao bi majsko drvo koje je sječom namjerno žrtvovano (za uspješnost novog prirodnog ciklusa?) i pod kojim se veselilo. Verzija stihova u kojima se spominje osobno žensko ime umjesto općeg „luška mladost“, mogla bi upućivati na zaključak da su autori i pjevači bili isključivo mladići. Isti oni koji su usjekli i postavili bor u mjestu te organizirali slavlje pod njim. Nije isključeno da je, kao što to Knežević tvrdi, upravo sve krenulo od zgodne Tere i da je poslije, s udajom, njezino ime u stihovima zamijenjeno „općim“ nazivnikom u množini. Ili su stihovi možda i mijenjani ovisno o situaciji, odnosno djevojci kojoj su bili upućeni. Kao što je već istaknuto, ovi stihovi dodatno prisnažuju središnji status bora na Lučici. Nije poznato jesu li oni podrazumijevali i kakav ples. Takvo što je manje vjerojatno²⁵. U mom

²⁴ Po mišljenju muzikologa Vinka Didovića, ovaj bi napjev po svojoj glazbenoj strukturi mogao potjecati iz druge polovice 19. ili prijelaza u 20. stoljeće.

²⁵ Folklorna sekcija Mafrina za vrijeme izvođenja ovih stihova ne pleše, već stoji.

istraživanju nisam naišao na sličnu analogiju na Mediteranu i u Europi, što ne znači da ona ne postoji²⁶.

Koliko je bor imao važno simboličko značenje, dokazuje i drugi narodni napjev pod nazivom „Boru moj zeleni“. Riječ je o ljubavnoj pjesmi (zabilježenoj i u Blatu i u gradu Korčuli) s mogućom prvomajskom pozadinom:

„Boru moj zeleni, ki prid dvorun stojiš,
Pravedno mi reci za koga se gojiš?
Ol se gojiš za me, oli za drugoga,
Pravedno mi reci žejo srca moga²⁷.“

Bor je i u ovim stihovima ponovno personificiran i to kao žudena djevojka. I ovdje stihove upućuju mladići, a položaj bora („prid dvorun“), naglasak na njegovo zelenilo i ljubavna konverzacija mogu sugerirati prvomajski okvir.

Okupljanje pod borom bi se nastavilo i sljedećih tjedana, što je i logično s obzirom da se postavljao na uobičajena okupljališta. Nije poznato bi li organizatori/mladići ponovno navraćali ili bi se za toplih noći isključivo okupljao stariji svijet:

„Pod borun u našen susidstvu na Mrkemu ratu bi se okupjale žene kad bi pala noć, pa bi kantale kako bi im šunulo (kako bi im se prohtjelo – op. a.).“ (M. A.)

Uklanjanje bora

U svom istraživanju naišao sam na različita tumačenja o pitanju krajnjeg datuma do kojeg bi bor ostao stajati. Očito je to ovisilo o pojedinoj grupi, ali i praktičnim potrebama. Knežević je zapisao kako bi krajem 19. st. bor stajao čitavi mjesec svibanj, na čijem bi se izmaku uklonio [Barčot 2012: 81]. Kazivač Ivan Andrijić navodi raspon od 5-6 dana do dva tjedna, a Dobrila Šeparović je kazivala kako se kod njih na Kležinskim lazima (predio Vele Luke) bor držao čak sve do sv. Cecilije:

²⁶ U dva članka koja obrađuju majske napjeve diljem Europe nisam pronašao sličan primjer [Martinengo Cesaresco 1883: 153-163, Regnoni-Macera 1964: 23-26].

²⁷ Narodna iz Vele Luke, kazivač Ivan Žuvela Grizun 1985. [Fio 1995: 84]

U Blatu se izvodila i treća strofa kojom se iskazuje vjernost i vječna ljubav bez obzira na odgovor: „Boru moj zeleni grano žića moga, / Ja ću te jubiti do života svoga“ [Fio 1995: 45].

„Pa bi tu opet došli udarat mužikanti. Iznili bi malo mindelih, smokava, rakiju.“ (D. Š.)

Ova potonja i, u usporedbi s ostalim kazivanjima, izdvojena tvrdnja prema kojoj bi se bor zadržao sve do kraja studenog, naizgled je manje vjerojatna. No, ne i nemoguća. Po uklanjanju bora, drvo bi se rasjeklo na komade. Pojedini kazivači su se prisjećali da bi ga podijelili: „Bubli i Koraću, siromasima što su živili okolo, a ne bi imali drva“ (I. A. M.). Drugi bi ga pak prodali i zaradili nešto sitnog novca:

„Našega bora što smo ga bili podigli kun Dubajevića, proda je oni što nas je predvodi jedne godine pekarima i podili svakomu po 2 dinara.“ (F. M.)

Običaj postavljanja bora u Veloj Luci nakratko su prekinula zbivanja u Prvom svjetskom ratu [Barčot 2012: 81], a od sredine Drugog svjetskog rata nije se više obnavljao:

„Na Mrkemu ratu zadnji put se bor podiga 1943. za vrime talijanske aneksije. Ja već tad nisam bi prisutan – bi sam iša u partizane.“ (I. A. M.)

Ritualna uloga stabla

Stablo nije tek puka analogija buđenja prirode u sklopu rituala kojim se najavljuje početak novog godišnjeg ciklusa. Sa svojim zelenilom, cvatom i plodovima ono je simbol života (drvo života, svijeta, znanja i mudrosti)²⁸. Mitologijska je poveznica neba i zemlje, od korijenja do listova. Vezano je uz plodnost i donosi kišu. U ponekim religijama zaziva se kao božanstvo (bog stablo), a neki ga štiju kao mitskog pretka svoga roda. Ono je i središnji stup svijeta [Ladan 2006: 506-510].

U opisanim prvomajskim običajima na zapadnom dijelu otoka Korčule središnju ulogu ima bor. Riječ je o zimzelenom drvu, simbolu životne snage i besmrtnosti²⁹. Prema Tomi Vinščaku ovo je drvo dolaskom

²⁸ Brojni primjeri iz mitologije navode kako plodovi pojedinih stabala pružaju besmrtnost, pobjedu nad prolaznošću i potpuno blaženstvo. Zabranjeno stablo u biblijskom Edenu znak je „čovjekova bivstvenog izbora između zemaljskog života i nebeske besmrtnosti“ [Ladan 2006: 506].

²⁹ U japanskoj mitologiji dva bora simboliziraju ljubav i bračnu vjernost. U grčko-rimskoj mitologiji, kao jedno od Dionizovih obilježja (češer), odražava trajnost biljnog života te je simbol vječitog povratka života. Kao martovsko stablo obilježje je Kibelinog obreda i simbol plodnosti. U procesijama se nosio omotan poput mrtvacu vunenim vrpčama i okičen

Hrvata u novu postojbinu preuzelo ulogu što ju je nekoć nosio hrast [Vinšćak 2002: 77]. Na Korčuli se takvo što može pratiti i doslovno u širenju borove nauštrb hrastove šume. Ovaj otok, koji je još od Grka prozvan crnim (Korkyra Melaina) zbog guste šume hrasta crnike, posljednjih stoljeća doživljava ekspanziju šume alepskog bora. To se širenje moralo odraziti i na simboličkom polju. I drugdje po Dalmaciji bor nosi ulogu majskog drva. No, ne tako izričito i isključivo. Ponegdje je majsko drvo jablan [Milićević 1967: 483], badem ili trešnja [Škoda-Držić 1996/1997: 284], a drugdje badem, maslina, višnja ili spomenuti bor [Milićević 1974/1975: 454]. U mnogim sredinama dolazi do redukcije pa je ulogu majskog stabla zamijenila grana ili samo buket [Milićević 1974/1975: 454]. U gradu Korčuli tu ulogu je u 19. st. nosio buket ruža³⁰.

Ljubavni i rodni aspekt

Običaji vezani uz sječu, podizanje, urešavanje i zabavu pod majskim drvom, u Veloj Luci su se percipirali, ponajprije, kao muški. Pogotovo iz kuta kazivačica:

„Spominjin se kako su se dizali standarci, ali nisam išla veselit pod njima – to su muški išli.“ (R. V.)

Glavni akteri bili su mladići kao organizatori i pretežni dio onih koji se zabavljao pod borom. No, osobno žensko ime Tera i priča po kojoj je narodna pjesma „Nasrid Luke na Lučici“ i nastala zbog nje, potom ljubavni stihovi narodne pjesme „Boru moj zeleni“ (s mogućom prvomajskom pozadinom), svjedoče motivu mladog zaljubljenog para kao središnjem u opisanim običajima. Regnoni-Macera zaključuje kako se u brojnim regijama svijeta može očitati identifikacija čovjeka sa stablom. I to ne samo muškarca, već i žene, jer tek u paru oni predstavljaju jedinstveni životni element. S vremenom se to ponegdje prometnulo u Majskog kralja, a drugdje u Majsku kraljicu [Regnoni-Macera 1964: 25-26]. I stablo, samo po sebi, može biti muškog i ženskog karaktera [Ladan 2006: 506-510]. Prema Roćenović, majsko drvo je institucionalizirani način za stvaranje uvjeta udvaranja i izražavanja ljubavne poruke. Isto tako ima značenje inicijacije iz

vijencima od ljubičica simbolizirajući mrtvog Atisa. Poslije oplakivanja uslijedilo bi razuzdano veselje jer se Atis, a time i priroda, probudila iz dugog sna smrti. U kršćanskom svijetu predstavlja tijelo mrtvog i uskrslog Boga [Chevalier-Gheerbrant 1987: 58-59].

³⁰ Kazivanje Cecilije Čile Ballarin (2008).

doba rane mladosti u momaštvo [Roćenović 1989: 44]. Takvi elementi mogu se očitati i na primjeru velolučkog običaja.

Nije posve sigurno predstavlja li bor u Veloj Luci ženski ili muški element, pa i stihovi koji su se pjevali pod njim upućuju na dvojstvo. Razlog zašto majsko drvo u Veloj Luci nije direktno vezano uz djevojke, tj. ne poklanja im se, niti ih se podiže pred kućama odabranica kao u drugim mjestima Dalmacije [Milićević 1974/1975: 454], vjerojatno nema podlogu u posebnoj simbolici i možda je samo riječ o gubitku prvotnog konteksta.

Izvorište običaja

Prema Gavazziju, običaji u razdoblju od Cvjetnice do Duhova bili su vrlo srodni. No, u kontekstu hrvatskoga narodnog kalendara istaknuo je značenjski vrjednije Jurjevo u odnosu na Prvi maj. Ovog potonjeg označava kao mladu pojavu u zapadnoj Hrvatskoj iznoseći pretpostavku kako se radi o importu iz slovenskih krajeva. Pritom posebno izdvaja primjer podizanja visokoga, okresanog stabla i običaje vezane uza nj [Gavazzi 1988: 58]. Jurjevo je jedan od najvažnijih datuma seljačkog života srednje i istočne Europe na razdjelnici zimske i ljetne polovice godine. Početak je to prvih seljačkih radova izvan kuće, a najkarakterističniji običaji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i sjeveroistočnoj Sloveniji jesu ophodi sa Zelenim Jurjem³¹. Jurjevo, dakle, u spomenutom arealu predstavlja početak proljeća, buđenje vegetacije i uopće pastirski blagdan.

Na Jadranu slavljenje Jurjeva nema toliki značaj kao u sjevernim hrvatskim krajevima³². Pritom možemo razlikovati sredine u kojima su oba datuma ispunjena običajima i sredine u kojima se Jurjevo uopće ne obilježava. Kod prvonavedenih, Jurjevo se obilježava sličnim spektrom običaja kao i na sjeveru Hrvatske, a Prvi maj se slavi kao praznik mladih i šale [Škoda-Držić 1996-1997: 284, Rajković 1990: 78-79, Milićević 1974/1975: 453, Pederin 1976: 291, Jardas 1994: 65-66]. Kod potonjih sredina, Prvi maj nosi ulogu godišnje prekretnice koja najavljuje početak ljetne polovice godine. Na otoku Korčuli tako nema tragova nikakvim običajima vezanim uz sv. Juru. Njegovo ime nije česti titular crkvi, a nije ni značajnije prisutno u toponomastici. Prvi maj se na otoku slavio kao praznik mladih i zaljubljenih te šale i veselja, ali se slavio i kao blagdan plodnosti, vegetacije i stoke. Istovjetno kao u germanskoj i romanskoj Europi.

³¹ Skupine djece obilaze selo, pjevaju pjesme i skupljaju darove. Jedan od njih (Zeleni Juraj) umotan je u zelenilo ili tek nosi zelenu granu [Belaj 1998: 169, 172-173].

³² Vidi npr. kod običaja Trogirske zagore [Alaupović Gjeldum 1996-1997: 272].

Vremenska razlika između Jurjeva i *Prvi maja*, koja iznosi 7 dana i dijeli zapadnu i istočnu Europu u dvije zone, proizlazi iz ranijeg početka proljeća na istoku, tj. kasnijeg na zapadu [Róheim 1926: 366]. S obzirom da je riječ i o svojevrsnoj etničkoj granici koja dijeli slavenski istok od germanskog i romanskog zapada, o Jurjevu i Prvom maju moglo bi se uvjetno govoriti i kao etničkim kategorijama. U točkama dodira ovih dviju zona očito je došlo do preklapanja utjecaja, pa se i Jurjevo i Prvi maj slave kao godišnja prekretnica kroz spektar sličnih običaja. Upravo se jadranski areal ukazuje kao jedno od mogućih područja preklapanja slavenskog „jurjevskog“ i germansko-romanskog „prvomajskog“ kruga. No, otok Korčula bi prema svojoj prvomajskoj običajnoj karti pripadao potonjem bez evidentnijeg utjecaja slavenskog kruga. S obzirom da je stanovništvo ovog otoka nedvojbeno slavensko, naseljeno još od 9 st. [Foretić 1940: 34], moglo bi se zaključiti kako je romanski sloj bio itekako važan čimbenik u formiranju otočkoga duhovnog svijeta. Otočka toponomastika također ukazuje na zaključak da se „slaveniziranje“ otoka odvijalo postepeno uz prihvaćanje i uvažavanje romanske baštine. Dakako, ne bi se smjelo zanemariti ni utjecaj višestoljetne mletačke vladavine koja je uslijedila.

Sličnosti i razlike na zapadnom dijelu otoka Korčule

Na Korčuli se običaj postavljanja bora najintenzivnije zadržao u Veloj Luci:

„U Blatu tega ni bilo, a kad sam se udala u Luku 1938. dočekali su me ti bori i ti skerci.“ (Milka Andrijić)

I niz drugih upitanih starijih Blaćana prisjećao se pojedinih prvomajskih običaja (poput uranka), ali ne i podizanja drva. Netko bi mogao krivo pretpostaviti kako je zbog recentnijeg postanka naselja Vela Luka i ovaj običaj na otoku recentan import. No, majska drva su se postavljala i u Smokvici, jednom od najstarijih otočkih naselja, i u blatskim zaseocima. Frana Surjan Bilac prisjetila se da bi i seljani Duba katkad podignuli bor. Podizali su ga i u Potirni. Kazivač Kuzma Petković Borčić ne vezuje ga uz prvomajski kontekst, no jasno se prisjeća usječenih borova koji su se postavljali na gomili (Donja Potirna) i na Humcu (Gornja Potirna). Tim bi se borovima uklanjale donje grane i ostavljao vrh krošnje, te bi se na njih izvjesila zastava. Po njegovim riječima, postavljali su se u ljetno doba kad bi okončali veći radovi u polju te su uz tance pod njima bili više nego

dobrodošla zabava u selu bez drugih društvenih sadržaja³³. Dakako, bilo bi potrebno provesti šire i detaljnije istraživanje na čitavom otoku. No, moglo bi se pretpostaviti kako je u Blatu, najstarijem naselju na zapadnom dijelu otoka, taj običaj vjerojatno ranije napušten, a na njegovoj periferiji se zadržao.

Za razliku od Blata, čini se da se u Veloj Luci, premda je mnogo mlađeg postanka, prakticirao veći spektar običaja koji su k tome imali „poganskiju“ notu. To nije vidljivo samo na primjeru ponekih običaja Prvog maja, već i na primjeru solsticijskih krijesova. Potrebno je naglasiti kako je niz pastirskih i težačkih obitelji kontinuirano živio na području Vele Luke (okolnim poljima) puno prije formiranja naselja³⁴. Iako se u širem smislu one moraju smatrati blatskima – one su naposljetku bile životno vezane uz Blato, njegove javne i crkvene institucije, groblje gdje su se pokapali, a i sami su se najvjerojatnije osjećali Blačanima – u užem smislu radi se o potpuno samostalnim obiteljima. Samostalnim po izboru izdvojenog životnog staništa od matice, mentalnom sklopu, ali i slobodi koju su uživali daleko od neposrednog dosega utjecaja i kontrole blatskog plebana (župnika) te civilnih vlasti, pri čemu je utjecaj plebana tada bio mnogo izraženiji. Crkva je nastojala iskorijeniti pogansko zaogrćući mu kršćanski plašt, čime su brojni običaji s vremenom nestajali iz lokalne prakse. Životni stil i ponašanje stanovnika na poljima današnje Vele Luke moralo se značajno razlikovati od života mještana Blata, i to se jasno moralo očitovati na običajnoj karti. Primijetio je to i prvi načelnik Blata Nikola Ostoić sredinom 19. st. Promatrajući Velolučane iz perspektive Blata, kod većine (podcrtao T. B.) je zapazio „lakoumnost i prevrtljivost osjećaja“, uopće nećudoređe, neograničeno ogovaranje i obilno pijančevanje. Pritom je naročito izdvojio one koje „žive u šumi“ [Ostoić 1953: 69]. Moguće je da je u Blatu s vremenom i utjecajem Crkve niz poganskih običaja „kršćanski“ dekodiran, tj. nestao. S druge strane, u Veloj Luci, čije mještane u Blatu i danas znaju posprdno nazivati „divji Blačani“, taj proces je znatno kasnio s obzirom na kasni datum postanka naselja i jaku pogansku tradiciju koju su u njenim temeljima vjerojatno „uzidale“ spomenute pastirske obitelji. Svi oni Blačani, ali i ostali koji su se u 19. stoljeću doseljavali u varoš koja se

³³ Pod okončanjem većih radova u polju, kazivač je prvenstveno mislio na završetak radova u vinogradima, osnovne poljoprivredne kulture Potirnjana, a što je smjestio do srpnja. Kazivanje Kuzme Petkovića Borčića (ožujak 2015).

³⁴ Vlašići su vodili pastirski život na Potoračju, Barčoti na imanjima korčulanskih Izmaelija – područje Gudulije i Pod Maslinovika (vjerojatno već od 16. st.), Surjani oko crkvice sv. Kuzme i Damjana, Petkovići u Lovišću kod Triporata, Žuvele na Rasohatici, Dragojevići na Beneficiju... Ove će se obitelji od kraja 17. st. početi spuštati u velolučki zaljev i stvarati začetke naselja [Maričić 1997: 166-189, 207, 210].

rapidno razvijala (u drugoj polovici 20. st. će brojem stanovnika nadmašiti maticu), očito su prihvaćali ovakav običajni obrazac.

Dakako, riječ je tek o mojoj pretpostavci koju ne mogu značajnije potkrijepiti, kao što ne mogu u potpunosti ni isključiti ideju o recentnijem importu opisanog običaja. Istraživanje starijih arhivskih izvora u budućnosti ukazat će na utemeljenost moje pretpostavke.

Koliko je postavljanje bora u Veloj Luci bio općeprihvaćen običaj, svjedoči niz izvora i kazivača te činjenica što će se pod utjecajem javno-političkih zbivanja proširiti izvan prvomajskog konteksta tijekom čitave godine. Bor će postati uopće simbolom slavlja i vlasti.

Simbol slavlja i vlasti - postavljanje bora izvan prvomajskog konteksta

Prvi maj je zasigurno najispolitiziraniji datum kraja 19. i čitavog 20. st. Tu veliku moć apsorpcije društveno-političkih utjecaja najvjerojatnije je priskrbio običaj masovnih povorki u sklopu uranka. Mase na ulicama su bile privlačni medij za sve one koji su imali potrebu upravljati im i usmjeravati ih za ostvarenje svojih ciljeva³⁵.

U Dalmaciji takav trenutak možemo prepoznati već u razdoblju nacionalnog preporoda, kada su „bandire“ (barjaci), kao obilježje nacionalne pripadnosti, na vrhovima majskih stabala unijeli političku komponentu u prvomajski običaj. Zasigurno potječu od sredine 19. st. kada se i u Dalmaciji budi hrvatsko nacionalno i političko biće. Na otoku Korčuli to istodobno znači i sukob s dominirajućom talijanaškom elitom. U koloplet popratnoga političkog folklora uključit će se i majsko drvo. Tako će Danijel Knežević u svojim zapisima krajem 19. st. istaknuti (hrvatsku) narodnu trobojnicu na majskom drvu u Veloj Luci [Barčot 2012: 81]. Upravo bi trobojnica mogla razjasniti porijeklo već spomenutog naziva „standarac“, koji je odmaknut od svog prvomajskog izvorišta i upućuje na uspravnost i funkciju vješanja.

Na jednoj razini majsko drvo dobiva političko obilježje, a na drugoj ono gubi primarni prvomajski kontekst. I postaje neizostavna kulisa raznim društvenim i političkim događajima kroz čitavu godinu. Toliko je postavljanje bora izvan prvomajskog konteksta postalo uobičajeno da ga se znatan dio kazivača prisjećao isključivo u političkom kontekstu:

³⁵ Izvjesno je zašto su radnici u SAD-u u drugoj polovici 19. st. pokrenuli demonstracije i štrajkove tražeći po osam sati radnog vremena, odmora i zabave. Brojni mrtvi i ranjeni radnici Chicaga u masovnim demonstracijama 1886. dali su Prvom maju pečat radničkih prava.

„To bi bilo za praznika, ali prvenstveno za izbore, ko predizborna promidžba. I kad bi što politički oćutili, skupili bi se pod usićenim borun – izumivali bi pjesme i igrali bi (plesali – op. a.).“ (Jurica Žuvela)

Dolasci istaknutih javnih, crkvenih i političkih ličnosti, izborne pobjede, narodni blagdani i ostale veće svečanosti popraćene su postavljanjem bora, koji se priprema na identičan način kao i noć uoči Prvog maja, i na čiji vrh se vješa trobojnica. Prvi takav zapis datira 1886. za vrijeme održavanja općinskih izbora u općini Blato. Proslavljajući izborni poraz autonomaša i pobjedu svojih narodnjaka, velolučki župnik don Franko Cetinić dao je usjeći veliki bor 18. lipnja i uspraviti ga u noćnim satima posred Vele Luke. Na njegovom vrhu dao je izvjesiti (hrvatsku) zastavu, a sutradan pod standarcem postaviti šator za svjetinu (ljetno je doba). „Ed incomincio la cucagna³⁶.“ Navedeni dio rečenice mogao bi se prevesti kao „početak obilate gozbe“, a u rečenici poslije zabilježeno je i vino u izobilju³⁷. Izraz „cuccagna“ na talijanskom označava obilje, raskoš, a koristi se i u sintagmi „La albero della cuccagna“ (drvo obilja). Zanimljivo je napomenuti da je spomenuta sintagma usko vezana uz prvomajske svečanosti u Italiji. Naime, na vrhu majskog drva okačilo bi se jelo ili piće za najuspješnijeg penjača [Regnoni-Macera 1964: 26]. Ne implicirajući da se 1886. godine u Veloj Luci nešto slično događalo, jer je to malo vjerojatno, naziv je ipak donekle znakovit.

U međuratnom razdoblju, po stvaranju prve jugoslavenske države, sukobljavaju se jugonacionalistički (zagovara integralno jugoslavenstvo) i hrvatski federalistički blok, predvođen Hrvatskom seljačkom strankom. Ove političke podjele preslikale su se u dvije prvomajske povorke koje su predvodili jugonacionalistički odnosno haesesovski prvaci, ali i izvješnim zastavama na standarcima. Fotografija velike sokolske svečanosti, II. okružnog sleta korčulanskog okruga Mostarske župe i posvete kraljevog barjaka, u Veloj Luci kolovoza 1926. prikazuje mnoštvo standaraca na Veloj rivi okićenih jugoslavenskim zastavama (v. sl. 3). Vjerojatno je tih dvadesetih godina do uvođenja diktature bilo i standaraca s hrvatskim zastavama, pa je podizanje standaraca u tom vremenu obilježje obje političke struje. S uvođenjem diktature 1929. i zabrane isticanje „plemenskih“ obilježja, hrvatska zastava gubi pravo javnosti. No, čini se da u drugoj polovici tridesetih standarac postaje isključivo obilježje HSS-ovaca:

³⁶ HR-DADU-SCKL-527. Kotarsko poglavarstvo u Korčuli. Izbori, Izvještaj o neredima u Veloj Luci bb (1886)

³⁷ Isto.

„U Veloj Luci tada više nije bilo borova s jugoslavenskom bandirom, sve su bile hrvatske.“ (I. A.)

Naime, društveno-politička situacija u zemlji je omekšala nakon pogibije kralja Aleksandra u Marseillesu. Već od 1935. i parlamentarnih izbora na kojima po prvi put od diktature sudjeluje opozicija (predvođena Vladkom Mačekom, vođom HSS-a), na standardima se ponovno vješaju hrvatske zastave. Činjenica da su izbori padali 5. svibnja, tadašnju proslavu Prvog maja, značajno je podredila predizbornom agitiranju. Kazivači se prisjećaju nikad užarenije političke atmosfere, što je i bilo za očekivati nakon više od šest godina jednostranačja. Ti su izbori označili početak kraja jugonacionalističke prevlasti što će se potvrditi i na općinskim izborima sljedeće godine:

„Kad je Dole (HSS-ov mjesni prvak) dobi izbore (1936. – op. a.) usikli smo bor u Mrtinjaku. Na njega se digla velika bandira, skupilo se čejadi i svako je da po 10 dinari za počastit se.“ (I. A.)

Na tim lokalnim izborima čitav otok prelazi u ruke HSS-ovaca i takav će ostati do početka rata. Jugonacionalisti se muče s prelaskom izbornog praga. U takvom kontekstu, standarac postaje svojevrsnim manifestom HSS-a, izrazom njegove političke dominacije i snažne provokacije. Borba se odvijala na polju simbola, ali i šakama. Predmetom napada bili su i standardci:

„Bili bi usikli veliki bor, a da ga sokolaši ne bi ošegali bili bi ga omotali limun (limom – op. a.).“ (J. Ž.)

Nije bio sporan standarac sam po sebi već barjak koji bi se izvjesio na njegov vrh, netom ispod preostale krošnje mladih grana:

„Za bandiru, kako se i inače parićavalo, bi se zaveza murlin (tanki konopac – op. a.) za vrh, na kojemu se ona podizala na samu svečanost. Jer su inače jugonacionalisti užali kad bi bila zavezana za samo stablo dignut skale i pošegat gornju polovicu bora. Ovako su haesesovci podizali zastavu po potrebi. Osim što bi znali kagod posić cili bor, jugonacionalisti su više činili despete s ovim murlinima – pa bi ih sikli tako da se ne može podisat hrvatska bandira. Kod Jele Šilotovice stavili jedne godine haesesovci bor. I da spriječi novi despet političkih suparnika, pokojan Lopo sprove ti murlin s bora dreto u njegovu kuću na gornji pod. I ujutro se un diže i odma na

punistru da prikontrolira, a murlina ni. E ovo si mi ti mali Dane sredi – odma je un promisli na svojega susida i prijateja Daneta Rokota. I stvarno, Dane Roko mi je priča kako je učini jednu omču, a nasrid špaga je veza žicu od tamburice. Prebaci je to priko njegovega murlina i malo po malo ga je sredi. Pa je Lopo kasnijih godina veživa murlin za veli prst od noge, ma bi ga i tad zajebali.“ (F. M.)

Sličnih situacija je bilo i među haesesovcima i jugonacionalistima Smokvice (M. P.). Standarac time postaje izraz i sredstvo političkih sukobljavanja u mjestu, ali ne i nedozvoljenih incidenata. Oni ostaju unutar granica dozvoljenog, čak priželjkivanog političkog folklora od obje strane. Iako se bor i dalje postavljao uoči Prvog maja, bila ga je prepuna godina. Podizao se i održavao po potrebi. Postao je i uobičajenim dijelom tijelovske proslave:

„Na posebnim mistima uz koje je prolazila tijelovska procesija bili bi se podigli bori s bandirama, koje bi žene okitile, donile bi se slike hrvatskih mučenika, pitari s cvičun. Pa kad bi procesija dotakla ti dil, pop bi sve to blagoslovi.“ (F. M.)

Redovno je pratio velike narodne svečanosti. Dočekao je tako slobodu u Smokvici po odlasku talijanske vojske u rujnu 1943. godine:

„Tada su se 'na kolodvoru' podigla dva visoka i vitka bora.“ (don Božo Baničević)

I u susjednoj Potirni bor, tj. standarac, prati izborno-politička zbivanja, ali isključivo u jedinstvenom HSS-ovskom tonu. Nikola Petković Borčić usudio se 1928. postaviti u svom vrtu bor s izvješrenom crnom zastavom na spomen ubijenom Stjepanu Radiću. Završio je u zatvoru³⁸. Postavljanje borova u ovom selu bio je i pokazatelj društvene diferencijacije, tj. rivalstva između Gornje i Donje Potirne. Iako Gornja Potirna nije bila stalno naseljena, njezini povremeni stanovnici su bili itekako prisutni u društvenom životu i svijesti ovog područja. Standarac koji bi postavili na brežuljku Humac bio je simbol njihova zasebnog identiteta, a time i provokacija stanovnicima Donje Potirne koji su svoj standarac postavljali na gomili, društvenom središtu ovog zaseoka. Po riječima Kuzme Petkovića, bila su to dva „kraljevstva“. Početkom 20. stoljeća u Donjoj Potirni „vladao“ je „kralj“ Petković Mizilo, a u Gornjoj Potirni duhoviti

³⁸ Kazivanje Kuzme Petkovića Borčića, sina (ožujak 2015).

Lukrić Talabuko. Očito se radilo o predvodnicima razuzdanog života ovih zaselaka. Kad bi se bili napili, znali su se međusobno i „batajat“, tj. nabacivati se kamenjem. Obračunavali su se i rušenjem standaraca. Jedan takav događaj ostao je zapamćen u narodnoj pjesmi:

„Jedno jutro, još ni zora bila,
Bila se je raskrivila vila.
Tamo gore iznad Metkovića,
Ustani se kraju Petkovića.
Ustani se ako nećeš žvelto,
Izgubit ćeš krunu i krajevstvo.
Talabuko rujno vino pije,
A na Humcu zeleni bor vije.

...
Neka vije, za malo će vrime,
Odletit će put Donje Potirne.
Tri su moja sina kako vuka,
Pobijedit će kraja Talabuka.
Iman sina svoga Trapulina,
Bor će donit prid moja kolina.

...
Od šeguna ni potriba bila,
Bor je na njih naslonio krila!³⁹“

Postavljanje bora sa zastavom pratilo je u Potirni i velika obiteljska slavlja – rođenje prvog sina i ženidbu. Poslije II. svjetskog rata bor bi se postavljao tek iznimno za većih svečanosti. Jedna od posljednjih takvih svečanosti u Donjoj Potirni bilo je postavljanje spomen ploče poginulima u NOB-u 1974.⁴⁰ S odumiranjem sela i običaj je nestao.

Stup za zastave

S obzirom da u vrijeme II. talijanske aneksije otoka Korčule (1941. – 1943.) nije bilo političkih utakmica ni razloga za slavlje, može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti kako je spomenuti bor 1943. godine u Veloj Luci uistinu bio postavljen uoči Prvog maja (a ne u ostalom dijelu godine za

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

potrebe drugih svečanosti). Prema već iznesenoj tvrdnji kazivača, bilo je to posljednji put⁴¹.

U međuvremenu, čini se u drugoj polovici 19. st., majsko drvo izlazi izvan isključivog okvira prvomajskog konteksta. Zadržavajući formu (vrh krošnje) dobiva zastavu i postaje simbolom slavlja na većim društvenim svečanostima, dočecima i prigodom izborno-političkih utakmica.

Dolaskom na vlast po svršetku II. svjetskog rata, komunistička ideologija vješto koristi dio postojeće običajne tradicije, uklapajući je u novi društveno-politički kontekst i dajući joj drugo značenje. Prvomajski uranak pritom je imao iznimno važno značenje. Uz otvoreno negodovanje organa reda, u Veloj Luci su se poslije II. svjetskog rata zadržali i drugi prvomajski običaji (poput šala i otuđivanja predmeta). No, običaj postavljanja bora nije preživio. Zašto je tome tako, ne mogu sa sigurnošću odgovoriti. Jedan od kazivača koji je bio prijeratni komunistički omladinac i poslijeratni visoki mjesni funkcioner ustvrdio je da je njegova generacija odbacila narodne običaje kao primitivnu i zaostalu baštinu:

„Ja sam pripadao onoj generaciji koja je bila ispred tog vremena, koja je svjesno odbacila običaje kao što je krađa pitari s cvičun na vižiju Prvega maja.“ (F. M.)

Ipak, taj je običaj usprkos takvom stavu, preživio čitavo razdoblje socijalizma, a postavljanje borova nije. Možda se razlozi odumiranja ovog običaja sredinom 20. st. kriju u netom opisanom društveno-političkom kontekstu međuratnog razdoblja. Tada je bor ili „standarac“ postao političkim manifestom Hrvatske seljačke stranke, koja će u prvim poslijeratnim godinama biti planirano potpuno izgurana iz političkog života novog društva. No, to je ipak manje vjerojatno. Čini se da su razlozi ponajprije prozaične i (ne)praktične prirode. Usječeni bor zamijenit će stalni željezni stup. Majsko drvo je naime, gubeći svoje izvorno značenje, postalo obični stup za zastave.

PRILOZI

1. Razglednica Vele Luke iz početka dvadesetih godina 20. st. s postavljenim borovima. Foto Berner – Dubrovnik. Naklada Augustin Padovan. Zbirka razglednica autora.
2. Notni zapis napjeva „Nasrid Luke na Lučici“. Zapis Petra Prizmića; Petar Prizmić, „Kratak osvrt na pučko pjevanje u Veloj Luci“. *Luško libro* 1 (1993): 120.
3. Fotografija središnje proslave II. okružnog sleta Sokolske župe Mostar u Veloj Luci 1926. Privatna arhivska zbirka Petković Kovač – Vela Luka.

⁴¹ Kazivanje Ivana Andrijića Malandrina (2006).

KAZIVAČI

Ivan Andrijić Malandrin – Vela Luka (1918. – 2009.)
Milka Andrijić, rođ. Andrijić – Blato, Vela Luka (1920. – 2009.)
Cecilija (Čila) Ballarin, rođ. Kondenar – Korčula (1920. – 2010.)
Božo Baničević, don – Smokvica, Žrnovo (1939.)
Jagoda Franulović, rođ. Novak – Vela Luka (1914. – 2013.)
Filip Marinović – Vela Luka (1919. – 2009.)
Mirko Pecotić – Smokvica (1946.)
Kuzma Petković Borčić – Potirna, Vela Luka (1932.)
Frana Surjan Bilac – Dub, Blato (1922. – 2013.)
Dobriša Šeparović, rođ. Tabain – Vela Luka (1914. – 2011.)
Roza Vlašić, rođ. Šeparović Bare – Vela Luka (1919. – 2013.)
Jurica Žuvela – Vela Luka (1931.)

IZVORI

Državni arhiv u Dubrovniku (DADU) – Arhivski sabirni centar Korčula-Lastovo (SCKL)
- HR-DADU-SCKL-157. Kotarski sud u Blatu
- HR-DADU-SCKL-527. Kotarsko poglavarstvo u Korčuli
Privatna arhivska zbirka Jerko Andreis – Vela Luka, Prijepis običajnika Blatske župe od don Jerka Andreisa
Privatna arhivska zbirka Petković Kovač – Vela Luka
Zbirka razglednica autora – Vela Luka

PUBLICIRANI IZVORI

Barčot, Tonko (pr.). 2012. *Zapisi Danijela Kneževića*. Vela Luka: Općina Vela Luka.

AUDIO ZAPISI

Klapa Vela Luka. 1988. „Nasrid luke na lučici“. Zagreb: Croatia records.

LITERATURA

Alaupović Gjeldum, Dinka. 1996-1997. „Običaji Trogirske zagore u prvoj polovini 20. st.“
Vartal 1-2. str. 247-282.
Bačić Lipulin, Ante. 2002. „Stajuni za na ribe“. Zagreb: *Luško libro* 10. str. 137-140.
Bačić, Slobodan – Marinović, Filip. 2005. *Veloluško zlato*. Vela Luka: Matica hrvatska Vela Luka.
Belaj, Vitomir. 1998. *Hod kroz godinu – mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb: Golden marketing.
Chevalier, Jean & Gheerbrant, Alain. 1987. *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

- Fazinić, Alena. 1984. „U Veloj Luci na otoku Korčuli slavio se prvi svibnja 1847. godine“. *Zadarska revija* 3-4. str. 299-300.
- Fio, Dinko. 1995. *Izvorne dalmatinske pjesme*. Zagreb: S.K.U.D. Ivan Goran Kovačić.
- Foretić, Vinko. 1940. *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Frazer, James. 2002. *Zlatna grana – podrijetlo religijskih obreda i običaja*. Zagreb: Naklada Jesenski Turk.
- Gavazzi, Milovan. 1988. *Godina dana narodnih običaja*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.
- Ilić-Oriovčanin, Luka. 1997. *Narodni slavonski običaji*. Zagreb: Gradsko poglavarstvo grada Novske.
- Jardas, Ivo. 1994. *Kastavština*. Rijeka: KPD Ivan Matetić Ronjgov.
- Ladan, Tomislav. 2006. *Etymologicon – tumač raznovrsnih pojmova*. Zagreb: Masmedia.
- Martinengo Cesaresco, Evelyn. 1883. „Songs for the Rite of May“. *The Folk-Lore Journal* 1/5. str. 153-163.
- Maričić, Zvonko. 1997. *Vela Luka od 1490. do 1834. – slike iz velolučke prošlosti*. Vela Luka: Vlastita naklada.
- Milićević, Josip. 1974/1975. „Narodni život i običaji na otoku Braču“. *Narodna umjetnost* 11- 12. str. 399-462.
- Milićević, Josip. 1967. „Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini“. *Narodna umjetnost* 5-6. str. 433-511.
- Mirošević Dubaj, Franko. 2015. *Povjerenje ili zaborav* (neobjavljeni rukopis). Vela Luka.
- Oreb, Marin. 1972. „Razlike u ribarskoj praksi između Velolučana i Komižana“. *Zbornik otoka Korčule* 2. Zagreb. str. 249-254.
- Ostoić, Nikola. 1953. *Vela Luka – historijsko-topografski prikaz*. Dubrovnik: Naklada Ivo Ostoić.
- Pederin, Marko. 1976. „Stara virovanja na zapadnom Pelješcu“. *Pelješki zbornik* 1. str. 271-294.
- Rajković, Zorica. 1990. „Običaji otoka Šolte između dva svjetska rata“. *Narodna umjetnost* 27. str. 73-98.
- Regnoni-Macera, Clara. 1964. „The song of May“. *Western Folklore* 23/1. str. 23-26.
- Roćenović, Lela. 1989. „Majsko drvo u procesu promjene“. *Etnološka tribina* 12. str. 41-49.
- Róheim, Géza. 1926. „Hungarian Calendar Customs“. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain nad Ireland* 56. str. 361-388.
- Smith, William. 1870. *Dictionary of Greek and Roman antiquities*. Boston: Little, brown and company.
- Škoda, Klara & Držić, Marijana. 1996-1997. „Godišnji običaji na otoku Čiovu i u Segetu“. *Vartal* 1-2. str. 283-288.
- Vinšćak, Tomo. 2002. *Vjerovanja o drveću u Hrvata*. Zagreb: Naklada Slap.
- Walter, Philippe. 2006. *Kršćanska mitologija – svetkovine, obredi i mitovi srednjega vijeka*. Zagreb: Scarabeus naklada.
- Žuvela, Branko. 2004. *Pismarica Vela Luka kanta*. Zagreb: Društvo za očuvanje i promicanje luškega govora, običaja i tradicije.
- Žuvela Brbe, Marin – Žuvela Doda, Branko. 2004. „Izgled Luke u prošlosti“. *Luško libro* 12. Zagreb. str. 125-134.
- Žuvela Doda, Branko. 2003. „Guvno“. *Luško libro* 11. Zagreb. str. 82-85.
- Žuvela Doda, Branko. 2011. *Luške riči*. Zagreb: Vlastita naklada.

„AMIDST LUKA ON LUČICA, THE PINE GREENS“
– THE MAYPOLE IN THE FORMER CUSTOM PRACTICE
OF THE MEN OF VELA LUKA

ABSTRACT

In Vela Luka on the island of Korčula, the custom of the installation of the May wood – pine tree, had survived until 1943. It is the most prominent feature of the ancient May ceremony which celebrated the awakening of nature, i.e. beginning of spring. On the basis of oral narratives, this article reconstructs the custom in detail and sets it in the Korčula, Mediterranean and European context. Analysed were particular folk songs related to the custom as well as the ritual role of the tree, gender aspect and the source of the custom, as well as similarities and differences on the western part of the island of Korčula. The paper also looks into social and political changes of the custom, i.e. the use of the May wood outside the May context. It can be concluded that this custom is not necessarily a recent import and could be looked at as a possible indicator of the affiliation of the island to the „Roman“ custom circle. The custom was especially developed in Vela Luka in the 19th and the first half of the 20th centuries, coming out of its May day context. May tree - pine will be elevated to a symbol of celebration and power, and under the name of „standarac.“

KEY WORDS: *First of May, Vela Luka, the May tree, pine tree, social and political changes, „standarac“, the 19th and 20th centuries*